

Академик Миомир ДАШИЋ

ПЛАНОВИ ЗА ТЕРИТОРИЈАЛНО УВЕЋАЊЕ ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВЕ ОД КРАЈА XVIII СТОЉЕЋА ДО 1878. ГОДИНЕ

Средиште нововјековне црногорске државе, чије је темеље поставио митрополит Петар I Петровић Његош (1784-1830) крајем XVIII и почетком XIX вијека, чинио је простор средњовјековне Зете - планинске области око масива Ловћена. За Горњу Зету се од средине XV вијека почело устаљивати и ново име Црна Гора, да би посљедњих деценија тог вијека оно потпуно потисло ранији назив.

Данашња Црна Гора, формирана у дугом процесу ослободилачке борбе у склопу балканских револуција од краја XVIII до почетка XX стољећа, обухвата дијелове територија више средњевјековних српских самосталних држава - Зете, Захумља, Рашке и источне Херцеговине. Географски, она је великим дијелом, сливовима ријека Зете, Мораче, Цијевне и Црнојевића ријеке, нагнута према Јадранском мору. То је везује са земљама Средоземља односно Медитерана. С друге стране, она је сливовима ријека Пиве и Таре, као и горњим токовима Лима и Ибра, које припадају Црноморском сливу, широко повезана прије свега са Србијом и Босном и Херцеговином, а преко њих и са другим земљама Подунавља. Из ових њених географских веза преко Јадрана са Медитераном, а сјеверним дијелом са југословенским и балканским просторима, проистекле су вјековне везе Црне Горе са народима и државама око Јадранског и Средоземног мора, као и онима у унутрашњости Балканског полуострва. Црна Гора се граничи са Албанијом, остварујући непосредне везе преко Скадарског језера и равница око њега или преко превоја високих Проклетија, а са Италијом има заједничку границу на Јадрану, са Хрватском сјеверозападно и са Босном и Херцеговином сјеверно. Најдужом границом - сјевероисточном, повезана је са Србијом.

Геоморфолошки посматрано, земљиште Црне Горе највећим дијелом је изразито карстног састава, чинећи јужни дио динарског планинског система. Црногорско приморје и територија у његовом залеђу - Јадранског слива - је изразито карстна, има релативно мало земљишта погодног за земљорадњу. Изузетак чине равнице око Скадарског језера, Бјелопавлићи, узани дијелови поред Јадранског мора, рјечне долине и карстна поља, која у кршу личе на оазе. Планине, прије свега оне које чине сјеверни и сјевероисточни дио Црне Горе, а које припадају зеленој зони динарског система, са богатим пашњацима, сјенокосним

ливадама, шумама, богатим изворима воде и умјереном континенталном климом, одувијек су биле погодне за гајење стоке - оваца, говеда, коња и коза. То је чинило да је све до савременог доба привреда Црне Горе била претежно аграрно-сточарског карактера. Испресијецане дубоким кањонима и одвојене планинским масивима, поједине регије Црне Горе су све до почетка XX стољећа биле без савремених саобраћајница, изоловане од спољног окружења, становништво се у њима бавило експанзивном земљорадњом и полуномадским начином сточарења и тако самостално задовољавало своје основне потребе. Дуго су поједина племена у тим областима остала у некој врсти привредне самосталности у односу на класне структуре друштва градова па и жупа у равницама. То су били географски фактори од примарног утицаја на формирање, развој и одржавање племенских организација и патријархалног друштва у планинским предјелима Црне Горе све до прошлог вијека, када ће их стварање и изградња државне власти и нови привредни и друштвени развој почети немилосрдно разарати.

Али задатак овог рада није бављење том проблематиком. Наш циљ је да најсажетије, у форми синтезе, покажемо како се територијално ширила црногорска држава и на каквој се концепцији државне идеологије заснивало то њено територијално ширење и етничко интегрисање до конца XVIII вијека до међународног признања Црне Горе као независне суверене државе - на Берлинском конгресу 1878. године.

I

Горња Зета - Стара Црна Гора била је посљедња српска средњовјековна држава која је изгубила самосталност (1496) и постала дио Османског царства. Али њен специфичан положај у систему административно-територијалне организације турске власти огледао се у томе што је очувано територијално јединство подловћенске Црне Горе као засебне управно-територијалне организације - било у форми санџака или кадилука Карадаг (Црна Гора). Земља Црна Гора (Катунска, Ријечка, Црмничка, Љешанска и Пјешивачка нахија), као соларна област, крајина (серхат), у прва два вијека турске владавине над њом, имала је посебан повлашћен статус који је произилазио из њеног граничног положаја и изласка на море, као и специфичног пољопривредног, односно сточарског начина привређивања становништва. На темељима све јачег слабљења установа домаћег феудалног уређења, и прије турског освајања, на територији данашње Црне Горе почело је да се организује особено друштвено устројство - племена - у чију структуру турска власт у прва два вијека владавине није дирала. Задовољавала се тиме што је за становнике ове периферне земље законом утврдила плаћање филурије (фиксне новчане дажбине) и обављање радних обавеза на грбальским соланама, као и да повремено извршавају и војне обавезе када то од њих тражи султан. Тако је становништву Старе Црне Горе, као и оном у сусједним Брдима и Херцеговини, филурци-

јски социјални статус омогућио стварање и развој племенских заједница са унутрашњим самоуправама, сличним патријархалним устројствима и културама каквих је, додуше много мање, било и на другим просторима балканског патријархалитета.

Специфичан положај Старе Црне Горе био је, ипак, изузетак у односу на друге балканске земље под турском влашћу. Наиме, њен аутономни положај омогућио је да она на правно-историјској основици и традицији сачува дио територијалне цјелокупности средњевјековне државе Зете, да у оквиру тих граница почне да се енергичније бори за своју самосталност и да до краја XVIII стољећа изграђује установе државне власти.

Територија данашње Црне Горе је била више вјекова под доминацијом двије моћне стране силе - Османског царства и Млетачке републике. Под суверенитетом Османлија налазио се највећи дио територије - Стара Црна Гора (земља господара Црнојевића - "Иванбеговина"), Доња Зета (равница око Подгорице и Скадарског језера), Приморје између Бара и ријеке Бојане, Брда, источни дио Херцеговине, и Горње и Средње Полимље, Бихор и Рожајски крај - средишњи дјелови старе Рашке. Стара Црна Гора с изласком на Јадранско море (преко Грбља) чинила је истурени дио Османског Царства према Млетачкој Републици која је ржала под својом влашћу источни дио Боке Которске, Будву и Паштровиће (1420), од краја XVII вијека Херцег-Нови и Рисан, а од Пожаревачког мира (1718) још и Грбаљ, Поборе, Маине, Брајиће, Леденице и Кривошије - до 1797. године.

Све до краја XVIII стољећа границе Старе Црне Горе нијесу се мијењале, иако је Porta у међувремену вршила административно-територијалне промјене овог дијела Турског царства. О томе јасно свједоче историјски извори, домаћи и страни. На основу историјских извора из XVI и XVII стољећа Стара Црна Гора је обухватала, с мањим измјенама, територију која се граничила сјеверним међама племена Пјешиваца (Пјешивачка нахија је од краја XVIII стољећа чинила саставни дио Катунске нахије), Озринића и Цуца, западним међама племенских области Цуца, Ћећклића и Његуша (према Боки Которској), даље њена западна граница раздвајала је Катунску нахију од приморских општина Грбља, Побора, Маина и Брајића, а затим и Црмничку нахију од Паштровића, док су сасвим јужну границу чинили планина Суторман и Скадарско језеро. Од ушћа Мораче граница је скретала према сјевероистоку десном обалом ове ријеке до ушћа Ситнице којом је ишла према сјеверу и чинила источну међу Љешанске нахије, а затим је водила источним међама племена Комана, Загарача и Пјешиваца. У тим границама, према извјештају млетачког чиновника у Котору М. Болице (Опис Скадарског санџаката из 1614), Црна Гора је имала 90 села са 3524 куће, а њена војна снага се процјењивала на 8027 становника.

Боличиним описом територије Скадарског санџаката биле су обухваћене и друге области данашње Црне Горе (племена: Кучи, Пипери, Васојевићи, Братоножићи, Доња Зета и Приморје од Бара до Боја-

не), па је број села, кућа и војника у тим областима бројнији од оног који је приказан у границама Старе Црне Горе.

II

И пред крај XVIII стољећа Стара Црна Гора се приказује у истим оним границама с почетка XVII стољећа. Она је према једном педантно и прецизно сачињеном елаборату аустријског пуковника Паулића, који је 1782. године боравио у Црној Гори, као агент аустријске владе, имала 4484 куће, са око 40000 житеља, чија се снага цијенила на 8000-10000 војника. У том занимљивом елаборату изложен је и доста прецизан историјско-географски опис Црне Горе; констатовано је да су Црногорци "слободан народ", али дата су и нека критичка запажања и објашњења о њиховим етничким цртама, карактерним и борбеним одликама. Карактер те њихове слободе развио је код Црногораца - каже Паулић - "лењост", па и презир према раду, што је изузетна појава у односу на сиромашне народе. Даље у елаборату се констатује да Црногорце, и поред "све њихове поносности и сурове дивљине", онај "ко год умије" може да "их води како хоће..." Паулић је препоручио својој влади да би Аустрија требало да поради на организацији власти у Црној Гори, чак иако је она територијално удаљена. Тако би је бечка влада сачувала од опасности да не потпадне под власт Млетачке Републике и да не допусти да се у њу поново врати утицај Русије.

Први услов за остварење аустријског утицаја у овој земљи, по мишљењу овог аустријског агента, био је да се приступи организацији чврсте власти на основу закона, јер су за то сазрела схватања код њених водећих људи. Предложио је и мјере како да се то оствари - у три староцрногорске нахије (Катунској, Ријечкој и Црмничкој) формирао би се одред од 200 добро наоружаних и плаћених људи, чији би задатак био да осигуравају установе земаљске власти. Занимљиво је да у Љешанској и Пјешивачкој нахији није требало оснивати такве полицијске снаге из обзира према сусједном становништву које је било подложно јакој турској власти. Међутим, народне главаре и ове двије нахије, требало је платама и пензијама, као и на други начин, чврсто везати за језгро државне земаљске власти.

Паулићеве анализе и предлоге канцелар гроф Кауниц је прихватио и у свом реферату императору Јосифу II предложио да по сваку цијену треба осигурати приврженост Црне Горе Аустрији, како би се подржало њено борбено расположење против Турака. За ту сврху предложио је да се издвоје финансијска средства за издржавање оружаног (полицијског) одреда од 200 људи, као и за плате и пензије црногорским старјешинама. Император, међутим, није прихватио предлоге свог канцелара, полазећи од увјерења да у доба мира Аустрија од Црногораца не би имала "никакву корист" а "коштала би нас много" и да би их у рату "исувише мало користили". Ипак, исказао је наклоност и спремност да помогне народу Црне Горе тиме што је дао сагласност да му

влада пружи помоћ, у складу с њеним могућностима, као и да свима који то желе омогући пресељење на аустријску територију. Одлуком аустријског цара били су окончани петогодишњи напори и настојања водећих људи Старе Црне Горе да убиједи Аустрију да постане покровитељица ове земље и да јој пружи помоћ у организовању установа државне власти. Био је то, у ствари, одговор аустријског императора Јосифа II на конвенцију (меморандум) коју је на италијанском језику, априла 1779. године, његовој мајци Марији Терезији предала црногорска делегација, изложивши у 14 тачака предлоге за успостављање не само тјешњих веза са Монархијом него и за територијално проширење Црне Горе и организовање управе у њој уз помоћ аустријских власти. Наиме, у Конвенцији, овјереној потписима "началника и губернатора" Јована Радоњића, "првог сердара" Ивана Петровића и "архимандрита и намјесника митрополитског" Петра Петровића изнесени су и погледи на даљу територијални и државни развој Црне Горе и њену улогу у антитурском покрету у овом дијелу Балканског полуострва.

Са становишта наше теме интересантно је да се у овој конвенцији истичу програмска начела за уређење земаљске власти и захтијева територијално ширење Црне Горе на основу историјских и етничког права на Зетску равницу. У опису се истиче да се "црногорска земља" административно-територијално дијели на 5 округа или нахија: Катунску, Ријечку, Црмничку, Љешанску и Пјешивачку, којима "управљају 5 сердара, 9 војвода и 34 кнеза, а над свима стоје гувернадур и митрополит". Ови главари су "душе које крећу цио народ", па очекују да им "узвишени двор" Аустрије "одреди неку годишњу новчану помоћ, у знак своје прославосне великодушности. Конкретно, у Конвенцији су предложене и висине годишњих плата старјешинама (чл. 12).

Од бечког двора је тражено покровитељство Црне Горе под условима да Монархија поштује сва народна права и његове вјерске слободе, а за узврат сви "пријатељи узвишенога аустријског дома биће и наши пријатељи, а сви његови непријатељи и наши". У случају рата Аустрије против Турске Црногорци ће ујединити "сву снагу свога народа" и заједно са Аустријом се борити "против невјерника", помичући ту борбу од граница Црне Горе и настављајући је свуда "гдје нас одведе срећа аустријског оружја". Радиће староцрногорски главари да одушеве и "сусједне нам народе" да пристану уз владарски аустријски дом (чл. 2).

Даље, у Конвенцији се предлаже да ће Црна Гора, ако Аустрија ступи у рат "ма са којом другом силом у Европи", својој покровитељици ставити на располагање "највећи број људи", колико буде могла "одвојити од земљорадње" и зависно од тога да увијек мора да држи "потребан број оружаних људи на граници". Стараће се црногорски водећи људи да утичу својим примјером да и други народи у сусједству пођу за примјером Црне Горе и да "они дају војника". Услов је само да "сви официри такога кора, од главног команданта до најмањег морају бити Црногорци". Тај црногорски кор требало је да "буде издржаван о тро-

шку" бечког двора, а сваки војник црногорски по свршетку рата "може да се врати у отаџбину" (чл. 3).

У чл. 4. поменуте Конвенције предложено је да аустријски двор о свом трошку издржава одред од 150 војника у Црној Гори који би обезбјеђивао функционисање земаљске власти и спречавао "обичне упаде Црногораца у турску територију". Црна Гора се обавезивала да ни са ким не ратује без одобрења двора Монархије, а у случају да на њу нападну Турци, тражено је да јој Аустрија пружи сву помоћ и заштиту (чл. 5).

Од Аустрије је тражено и да у случају рата (чл. 6) с Турском учини све да се Црна Гора територијално прошири, пошто је сада стијешњена и "преполовљена надвоје једном дугачком равницом која се зове Зета, а која сада припада Турцима заједно с градовима: Подгорицом, Спужем и Жабљаком..." и која се простира све до ријеке Бојане и њеног ушћа у море, а на "сјевер до горњих брда". У ствари, од бечког владара је очекивано да, у случају да Монархија "заузме Србију и Босну" и да буде наставила напредовање према Албанији, Зетску равницу "са Скадарским језером до ушћа Бојане" остави у "својину нашег народа, да се њоме заокругли земља", и то "увијек под заштитом високога двора". У овом захтјеву црногорска делегација јасно је истакла да Доња Зета историјски и правно чини јединство са Старом Црном Гором, да је њен саставни и неотуђиви дио, а који су Турци неоправдано преполовили. Тако је црногорска делегација недвосмислено у овој Конвенцији формулисала становиште да Црна Гора има историјско право на цјелокупну територију некадашње средњевјековне Зетске државе. Тог историјско-правног начела много енергичније држаће се касније сви владари куће Петровића. На том и етничком начелу они ће дефинисати циљеве своје државне политике све до слома Турског царства на Балкану 1912. године.

Осим других захтјева које садржи поменута Конвенција чини се да заслужује да овдје буде споменут и онај који се односи на избор црногорског митрополита и његов став према српском патријарху. Наиме, у члану 11. је изричито речено да Црногорци желе да "митрополит црногорски зависи од пећког патријарха у Србији", али под условом да се за то створе услови. "Кад садашњи митрополит умре, пристајемо за сад да његов наслѣдник буде рукоположен у Карловцима и да увијек буде изабран по старом обичају, тј. да га бирају гувернадур, потчињени главари и цио народ црногорски". Рукоположење у Карловцима ће трајати "само дотле, док Турци буду владали Србијом".

У историјској науци још увијек има различитих мишљења о томе ко је главни аутор ове Конвенције која представља први покушај вођења званичних преговора између Црне Горе и Аустрије. У њеној изradi, по свему судећи, узео је видно учешће тридесетогодишњи даровити духовни и политички мислилац Петар I Петровић Његош, будући црногорски митрополит и владар. Он је, нема сумње, био најумнија глава у црногорској делегацији која је двије године чинила напоре

да докаже историјско право на проширење Црне Горе, стварање институција власти у њој, као и покровитељство, најприје безуспјешно, у руској пријестоници Санкт Петербургу, одакле се разочарана вратила у Беч, гдје је била примљена у аудијенцију на врло високом државном нивоу (код државног канцелара Кауница). Делегација је тада изјавила да су Црногорци "прекинули сваку везу са Русима", поновивши од раније своју жељу о спремности да се "споразумију са Аустријом у циљу учвршћивања веза са Црном Гором".

Да је архимандрит и намјесник црногорског митрополита Петар I Петровић Његош узео активно учешће у писању овог значајног документа говори и чињеница да се он касније, кад је постао митрополит и владар Црне Горе, у својој политици и унутрашњој и спољној, наслањао на неке битне ставове узнесене у овом документу, као и на искуства стечена у преговорима са првим човјеком бечке владе.

Ријечју, мисија пуковника Паулића (178), као што смо раније показали, имала је циљ да тачно опсервира унутрашњу ситуацију у Црној Гори и да се увјери да ли би аустријска уплитања у ову земљу могла да услове политичке, војне и друге компликације са сусједним државама (Турском и летачком), као и да оцијени борбену вриједност црногорског људства способног за оружје у случају рата.

Скретање црногорске политике од 1777. до 177. године од Русије ка Аустрији није дало никакве значајније резултате, изузев што је аустријски владар наредио да Црној Гори Државна канцеларија "шаље сваке године по 1000 дуката као поклон, како би се тај народ одржавао у добром расположењу" према аустријском двору. Ова императорова одлука није задовољила његовог државног канцелара, који је имао другачији план са Црном Гором, а, разумије се, још мање је могла наићи на одобравање код водећих људи ове земље.

III

Избор архимандрита Петра Петровића Његоша за црногорског митрополита (1784) учиниће да се Црна Гора у спољној политици поново окрене Русији и да се постепено ослобађа искључивог ослонца на Аустрију, што је дошло до изражаја у заокрету од 1777. до 177. године, највише под утицајем гувернадуре Јована Радоњића, човјека без веће политичке визије будућности Црне Горе. Али Петар I није потпуно окренуо леђа Аустрији, иако је био увјерен да она неће никада бити искрена пријатељица његове земље.

Ступање Петра I на цетињски митрополитски трон пада у вријеме почетних корака спровођења у живот руско-аустријског савеза и споразума о подјели Турске, закљученог 178. године, који су имали крупне посљедице за судбину јужнословенских народа на Балкану, па и за Црну Гору. Суштина тајног споразума међу Катарином II и Јосифом II била је последице уништења Турског Царства области западно од линије Београд- едовански залив на Јадрану и Влашка до Алути и Нико-

поља на денсој страни Дунава, укључујући и Видин, припали би Аустрији. Остали дио Балкана по "грчком плану" императорке Катарине II обухватило би обновљено Грчко Царство, на челу са њеним унуком Константином Романовим. Владе двију империја од осамдесетих година XVIII стољећа настојале су да ојачају свој утицај у Црној Гори, како би је припремиле за припајање својим земљама послје очекиваног слома Турског Царства. Догађаји који ће слиједити, не само до краја XVIII него и прве двије деценије XIX стољећа, показаће колико је оновремена мала Црна Гора имала истакнуто мјесто у међусобним односима Русије и Аустрије, али и у њиховој политици према Француском и Турском Царству. У тим крупним, веома сложеним, драматичним и судбоносним приликама, Петар I се показао врло успјешним и духовним и политичким предводителем. Мудро и одважно је кормиларио својом земљом и успио да је изведе снажнијом и самосталнијом него што је била кад је стао на њено чело. Осим тога, његова духовна и политичка активност све се јаче осјећала у племенима Брда и Херцеговине, као и међу српским живљем у Боки Которској и осталом дијелу Приморја.

IV

У вријеме када је Петар I ступио на духовну и политичку позорницу, племенско друштво оновремене Старе Црне Горе и Брда није било интегрисано у неку јединствену заједницу. Стара (нахијска) Црна Гора и Брда постоје као два напоредна географско-историјска појма који ће се, чинећи мисаону цјелину, као име државе одржати све до седамдесетих година XIX стољећа. Истина, црногорски митрополити су још од почетка XVIII стољећа - од када је владику Данила Шћепчевића Петровића, због ванредних прилика у Српској православној цркви, одбјегли патријарх Арсеније III Чарнојевић, посветио на црквеном сабору у Печују 1700. године - имали јурисдикцију на знатном дијелу територије изван староцрногорских граница. Наиме, патријарх Арсеније III, родом из Старе Црне Горе, као једини законити патријарх српске цркве, издао је владици Данилу синђелију (повељу) којом му је назначио јурисдикцију црногорског митрополита. У синђелији су побројани ови крајеви односно мјеста: Црна Гора, Паштровићи, Грбаљ, Луштица, Кртоли, Бар, Улцињ, Скадар, Подгорица, Жабљак, Зета, Кучи, Пипери, Братоножићи, Васојевићи и Бјелопавлићи. Очигледно Арсеније III је овим документом назначио јурисдикцију цетињском митрополиту у границама некадашње зетско-приморске епархије, чије је сједиште од њеног установљења 1219. године дуго било на Превлаци, код Тивта, да би се затим преселило у Пречисту Крајинску, потом у манастир Врањину на Скадарском језеру и најзад усталило у Цетињском манастиру под Ловћеном. Црногорски митрополити ће касније стално доказивати права над областима изван Старе Црне Горе, позивајући се на ту зетску традицију и историјска документа као што је овај. Владика Данило ће

се чак потписивати као "војводич српске земље", што је заснивао на историјским разлозима.

На традицији средњевјековне зетске државности и владика Василије Петровић је средином XVIII стољећа упорно настојао да увјери руску царицу Јелисавету да је Стара Црна Гора слободна земља, да никоме није потчињена и да је то тако нарочито од времена цара Петра Великог, од када су установљене прве руско-црногорске везе (1711). Стога је молио руску царицу да у руску царску титулу унесе и Црну Гору, Брда и Приморје. То је истовремено био и захтјев за обнову средњевјековне Зетске државе у њеним историјским границама уз помоћ руске владе која би помогла Црној Гори да организује државну управу, наравно уз њену обилну материјалну помоћ. И у својој **Историји о Црној Гори**, штампаној у оскви 1754. године - која је углавном дотјерано предање о прошлости Црне Горе - владика Василије је изнио своје програмско виђење даљег развоја Црне Горе. Његов некритички историјски спис имао је циљ да докаже "да Црна Гора помоћу Русије има да одигра одлучујућу улогу међу српским народом". Јер, по њему, само Црногорци су изнад Срба у Србији. Они су се "тако храбро с оружјем бранили", те нијесу "потпуно у невољу запали као и сва Србија", па им зато и припада првенство у цијелом српском народу.

Василијева **Историја о Црној Гори** наишла је на оштру критику најприје званичних политичких људи летачке Републике (била је одмах преведена на италијански језик за интерну употребу) због не-реалног приказивања прилика у Црној Гори и околним земљама. Франческо Римани, генерални провидур Далмације, први критичар ове **Историје**, указао је на многе њене нетачности и претјераности, истичући да је њена основна сврха да се задобије "милост Сињорије и заштита Русије у нади да ће ова монархија, која се држи исте вјере, цијенити и бити наклоњена становништву Црне Горе и учинити што у нашу корист". ного строжу критику о овој **Историји** изрекао је игуман Теодосије ркојевић, Василијев савременик и добар зналац прошлости Црне Горе, указавши на хвалисавост и претенциозност владике, на нетачне тврдње, као ону да му је отац био "дука", кад и "Бог зна да дукe нема у Црној Гори зашто Црну Гору држи турски султан од оног времена када је Зетом завладао". Теодосије је оспорио и Василијеву тврдњу руском двору "да има толико градова у Црној Гори". Напротив, у Црној Гори "нема ниједан" град, а нетачно је и да ова земља може мобилисати 0000 ратника. еђутим, и игуман Теодосије је можда претјерао у свом извјештају руском двору "да у Црној Гори сваког рода, како мушког тако женског и дјетињег нема двадесет хиљада". Замјерио је владика Василију што је себе приказао као господара и заповједника не само Црне Горе већ и Приморја, Зете и Скендерије. Јер у "Зети се налазе турски градови Спуж, Подгорица, Жабљак и како он може себе називати њиховим заповједником кад су под турском влашћу".

Очигледно је да је владика Василије у својој **Историји** у много чему претјеривао и нетачно тврдио, али је то чинио у жељи да Црну

Гору прикаже што пространијом и да своју власт руском двору представи што моћнијом. Био је то, рекли бисмо, први покушај да се руској влади на посредан начин изложи план територијалног ширења Црне Горе, што ће настојати да реализује касније Петар I и његови насљедници. У сваком случају, прва мисија митрополита Василија у Москви успјешно је завршена. Руска влада му је испунила већину захтјева - дала је знатну материјалну помоћ за Црну Гору.

На повратку у Црну Гору владика Василије се задржао неколико дана у Бечу, гдје га је примио у аудијенцију аустријски цар, коме се Василије "похвалио да је много више добио од руског двора" него што је тражио. Пријем црногорског владике 1755. године на овако високом нивоу јасно показује да се и Аустрија почела више интересовати за Црну Гору и од оног времена она ће настојати да у овој земљи оствари што јачи свој политички утицај. У том настојању Аустрија ће морати да се суочи са Русијом која је одраније у Црној Гори имала велики утицај и стално га снажила. Видјели смо како су ове двије силе, највише заинтересоване за уништење Турског Царства и његову диобу, споразумом 1782. године, гледале на питање подјеле интересних сфера на Балкану. Тај руско-аустријски савез и споразум о подјели Турске имаће крупне посљедице за све јужнословенске земље, па и на Црну Гору све до почетка XX стољећа.

V

У Старој Црној Гори у XVIII стољећу није успјела да се обнови турска управна организација, али се не организује ни нечија друга власт. Номинално ова земља је била под суверенитетом турског султана, али турска власт се у њој готово није осјећала. Власт султана се, међутим, знатно снажније осјећала у оним околним областима у којима ће се наш народ од краја XVIII и кроз читав XIX борити за своје ослобођење и сједињење са Старом Црном Гором. Опадање моћи Млетачке Републике у XVIII стољећу, која је држала од почетка XV стољећа власт над Боком Которском и осталим дијелом Приморја до близу Бара, имало је одраза и на слабљење њеног утицаја у Црној Гори. Племенско друштво Црне Горе, налазећи се између двије стране силе са развијеним класним друштвима, без државне власти над собом, просто је бујало. Али постојала је опасност и да Црна Гора поново потпадне под власт Турске, у чијим границама је сматрана, ако не крене енергично да се бори за коначно ослобођење и организацију државне власти. Тога су били свјесни сви водећи људи црногорског племенског друштва на челу са митрополитима из куће Петровића, почев од Данила до Петра I.

Колико је духовно сазријевала идеја о потреби стварања државне власти у Црној Гори говоре и они планови митрополита Василија о ослобођењу и уједињењу српског народа у границама Старе Црне Горе, Зете, Брда и Приморја. О узнапредовању државне идеје о потреби ства-

рања државе у оновременој Црној Гори, и поред племенског нејединства и безвлашћа, свједочи појава Шћепана алог (17 -1773) и његова државотворна улога. Чињеница да је један странац, још ни до данас одгонетнутог поријекла, позивајући се на традицију старе државе и вјерска осјећања православља, издајући се за руског цара Петра III, успио да иако, додуше, кратко вријеме, наметне власт народу Старе Црне Горе такве снаге какву није имао ниједан Петровић до времена књаза Данила, почетком друге половине XIX стољећа, јасно свједочи о зрелости прилика у црногорском друштву да се приступи организацији државне власти. То је веома добро разумио митрополит Петар I Петровић Његош, који је цио свој духовни и државнички дар посветио изградњи темеља државне власти у Црној Гори и њеном територијалном увећању.

VI

Период историје Црне Горе митрополита Петра I (1784-1830) је доста добро проучен у црногорској историографији. Нема сумње, доба Петра I представља прекретницу у животу Црне Горе. Владика је том добу - као духовно снажна личност, политички мислилац и визионар, талентовани државник и дипломата, изузетно способан организатор борбе за одбрану права на слободан живот Црногораца, Брђана и других сународника из околних области - ударио историјски снажан печат. Тим својим особинама и ујединитељским радом Црне Горе и Брда, затим покушајима сједињења Црне Горе и Боке Которске и осталог дијела територије Приморја од Грбља до Спича - Петар I је стекао велики углед у нашем народу, па и у европским државама - Русији, летачкој републици (до 1777), Аустрији, Француској, Енглеској и другим. Само личност јаке воље, велике моралне снаге, политичке мудрости, државничке одважности, војничке храбрости и даровитости војсковође а уз то и темељне хришћанске првосвештеничке духовности - могла је у оно бесудно вријеме да оствари јединство црногорских и брдских племена и да их успјешно организује у борби против њиховог најљућег непријатеља ахмуд-паше Бушатлије, скадарског везира и султановог одметника, који је имао план да потпуно потчини Црну Гору и Брда и да је трајно укључи у албанску државу коју је видио у својим плановима.

Турски порази на артинићима и Крусима 17 . године и погибија ахмуд-паше Бушатлије означили су коначно ликвидирање турског утицаја у Старој Црној Гори и дијелу Брда. Од оног времена сједињују се брдска племена - Бјелопавлићи и Пипери са Црном Гором, а током сљедеће двије деценије турска власт ће бити истиснута и из Роваца и обије ораче - Доње и Горње. Догађаји из 17 . године били су од преломног значаја у нововјековној историји Црне Горе. Вук Кара ић је први те догађаје окарактерисао као преломне. "Од оног времена - пише Вук - почиње ново доба за Црну Гору. Од тада почиње њена независност... и погранични Турци већ се навикоше да на Црну Гору гледају као на туђу државу." И заиста, послје турских пораза у 17 .

години, настаје ново доба у односима између Турског царства и Црне Горе. Од тада Црна Гора живи животом самосталне државе, иако међународно непризната све до међународног разграничења са Турском 1858. и Берлинског конгреса (1878).

Осамостаљење Црне Горе и Брда и утемељење државне организације концем XVIII и почетком XIX стољећа, пада у вријеме када се у Европи дешавају велика друштвено-политичка превирања која нијесу мимоишла ни јужнословенске народе. Печат тим друштвеним кретањима ударили су велика Француска револуција и Наполеонове ратове 1789-1815, који су у свој ковитлац увукли Црну Гору. То је Црна Гора најприје осјетила послје француског слома онемоћале Млетачке републике 1797. године, чијим је посједима у Боки Которској и осталом Приморју загосподарила војнички снажна и бирократски добро уређена Аустрија. Хабзбуршка Монархија ће из темеља промијенити и однесе Црне Горе према Приморју. Нешто касније - од 1806-1813. године - у Приморје ће стићи и Французи са којима ће Црна Гора бити једно вријеме, заједно са Русима, у рату око Боке Которске, али Петар I ће морати да 1807. године повуче своје Црногорце из Приморја и да успостави пријатељске односе са француским властима.

На другој страни, султан Селим III (1789-1807) својим реформама, извођеним под утицајем друштвено-политичких кретања у Француској и осталој Европи, настојао је да разријешу кризу и заустави слабљење Турског царства, што је резултирало поновним обнављањем централне власти у санџацима и пашалуцима на Балкану. Тако се Црна Гора од 1797-1807. године нашла стијешњена између моћне Аустријске Царевине и обновљене и оснажене власти Турског царства. У таквој ситуацији Црна Гора, ако је хтјела да одбрани своју аутономију односно самосталност излаз је морала да тражи и у организацији сопствене државне власти. Петар I је то добро уочио још прије него се попео на митрополитску катедру. Он је, у ствари, читав свој живот подредио стварању црногорске независне државе. Да би тај циљ остварио, он се од почетка своје владавине разним каналима повезивао са људима и покретима у српским земљама под Аустријом и Турском и испитивао могућности заједничког рада за ослобођење српског народа испод турске власти.

Петар I је, у настојању да извојује самосталност Црној Гори и да је прошири на сусједне области, заједно са гувернадуром Јованом Радоњићем, правио политички план о томе још од краја седамдесетих година XVIII стољећа. У ту сврху они су ступили у пријатељске везе са руским генералом Давидом Неранџићем, родом Србином и братом генерала Симеона Зорића - Неранџића, једно вријеме љубимца императорке Катарине II, и од њега тражили "средства и савет" за борбу против Турака. Генерал Неранџић је, без сумње, био човјек приличних политичких амбиција, па је ово желио да искористи и да се докопа власти у Црној Гори. Заносио се идејом, таквог су мишљења већина историчара, да добије "упражњени престо књаза Црне Горе". Међутим, Васа Чубриловић је нешто другачијег мишљења о Неранџићевим плановима

и његовим везама са црногорским владиком Петром I. По њему, Неран ићи, као и многи Срби Угарске, имали су рђаво искуство с Аустријом у XVIII стољећу, због чега су и прешли у Русију. Зато није чудо да се у српским круговима у Русији, у којима су Неран ићи заузимали најистакнутије мјесто, "јавља отпор политици руско-аустријског споразума о подели Балкана (између Катарине II и Јосифа II - . Д.) и да се из њих упућују савети руској влади да на Балкану треба да се ослони у својој борби против Турске, не на Аустрију и Грке него на словенске народе". Са тог становишта - по Чубриловићу - "треба посматрати политику браће Неран ића према Црној Гори и осталим словенским земљама на Балкану". У сваком случају, генерал Давид Неран ић имао је далековиде политичке мотиве и са становишта Русије и са становишта Црне Горе и осталих јужнословенских земаља када је разрађивао план по коме је Црној Гори намијенио средишњу улогу у процесу борбе за ослобођење Јужних Словена испод Турског Царства.

Пошто су договори Петра I са генералима Неран ићима, у првом реду са Давидом, били у супротности, несагласни с тајним пројектом Катарине II о обнављању Византијског (Грчко-словенског) Царства, планом који се заснивао и на њеном договору са аустријским царем Јосифом II о подјели интересних сфера на Балкану, Петар I је због тога, по свему судећи, 1785. године и доживио да буде - по наређењу кнеза Потемкина, иначе из царичине близине - протјеран из Русије. Но, он ће идеју о ослобођењу српског народа са водећом улогом Црне Горе, коју је разрађивао са Неран ићем и даље развијати. О томе има више свједочанстава у оновременим изворним документима. То потврђује и тјесна сарадња црногорског митрополита са херцеговачким владикама и другим угледним црквеним великодостојницима, као и ширење његовог утицаја међу тамошњим Србима. Тако је Петар I, на примјер, маја 178 . године, упутио у Санкт Петербург архимандрита Саву убишу, из Паштровића, са задатком да са спољнополитичким планом Црне Горе упозна руски двор и за њега добије сагласност.

VII

Са сличном спољнополитичком мисијом путовао је у Русију у јесен 1803. и архимандрит манастира Пиве Арсеније Гаговић. Званично, он је ишао да од руске владе и Синода Руске православне цркве тражи помоћ за отварање "једне богословско-учитељске школе у Пиви", а у ствари основни циљ му је био да обавијести руске званичне кругове да је у Херцеговини дошао крај народном стрпљењу, чији тешки положај Порта не може и не жели да поправи, па је устанак неминован. Стога је херцеговачки митрополит упутио Гаговића да се, прије него што дође до какве побуне у народу, "дозна воља Господара Императора у овој ствари и да у случају да он одобрава ову њихову идеју, замоли за благонаклоу помоћ, ако, пак, за такав покрет не добије сагласност, митрополит ће се старати да умири народ до бољих времена".

Архимандрит Арсеније Гаговић је стварни разлог своје мисије у Русији опширно образложио грофу Димитрију Татишчеву, царском тајном савјетнику, тврдећи да су Срби православне вјере "готови прикључити се Русији, а у случају да Господар Император по њиховом ослобођењу сматра њихово прикључење незгодним, они предлажу да се све гране словенских племена на југу уједине у једном Славено-српском царству, достојном једног од великих кнежева које им Његово Императорско Величанство одреди за цара". Гроф Татишчев је о свом разговору са архимандритом Арсенијем сачинио извјештај за државног канцелара, а овај је на основу истог поднио реферат императору. Да је план ослобођења словенских племена на Балкану и стварање Славено-српског царства привукао пажњу и руског императора Александра I, јасно потврђује чињеница да је он истог дана, послје прочитаног канцеларовог реферата, примио у аудијенцију пивског игумана. Из писма Татишчева тадашњем руском опуномоћенику за Црну Гору и Боку Которску грофу генералу Марку Ивелићу, од 8. децембра 1803. године, јасно се види да је Арсенијевој мисији у руској пријестоници било поклоњено повјерење и да се император Александар I заинтересовао за план ослобођења и Херцеговине од Турака. С повјерењем је примљена Арсенијева изјава да војничка снага православних Херцеговаца износи до 30000 људи способних за оружје. И државни канцелар Воронцов је, истог дана када и Татишчев, извијестио писмом грофа Ивелића (налазио се у Боки Которској) да је император са уважавањем примио поруке Срба од "архимандрита Арсенија" и да га је богато обдарио. Савјетовао је Ивелићу да држи везу са пивским игуманом, али да то чини "у строгој тајности", како се "не би изазвала подозривост турских власти у Херцеговини". Само у случају "неопходне потребе", савјетовао је руском изасланику, који је непосредно пратио развој догађаја у Црној Гори и Херцеговини, може се састати са архимандритом Арсенијем "ради достављања њему и примања од њега нужних обавјештења, употребљавајући провјерене посреднике". Воронцов је по архимандриту упутио писмо херцеговачком митрополиту у коме је хвалио Арсенија и упућивао га на сарадњу са грофом Ивелићем, које ће се њих двојица наредних година заиста држати.

Разговори које је архимандрит Арсеније водио на највишем нивоу у руској престоници 1803. године о најважнијим политичким питањима која су се тицала припрема за ослобођење српског народа били су претходно усаглашени и са митрополитом Петром I. И Арсенијеве посјете сремскокарловачком митрополиту Стефану Стратимировићу при одласку у Русију и повратку у Херцеговину биле су учињене по претходном договору не само са херцеговачким митрополитом него и са црногорским. О томе свједочи сачувана преписка између њих двојице. Ове тајне везе Петра I са водећим људима српског народа у Аустрији и Турској биле су усмјерене на разрађивање планова општег устанка против вишевијековне турске владавине над српским земљама и стварање нове државне заједнице, чије би језгро чинила оновремена Црна Гора.

Петар I је био упућен и у план карловачког митрополита Стефана Стратимировића о стварању самосталне државе Србије под покровитељством Русије, на чијем челу би био неки од великих руских кнежева као царски намјесник. Ова државна творевина у којој би аутономно функционисање установа власти обезбјеђивао руски царски намјесник са 3000-4000 војника једино би за Турску била везана плаћањем годишњег данка. Стратимировићев план је настао у вријеме када су антитурски покрети на Балкану већ имали дугу традицију, у чему су предњачили Црногорци, Брђани, Херцеговци и Срби у јужној Угарској. Овај план су подржали виђени Срби како у Угарској тако и они у њега упућени јужно од Саве и Дунава до Херцеговине и Црне Горе. План је наишао на подршку и руске владе, која је тада такође размишљала о потреби стварања једне шире државне заједнице на Балкану. Идејни творац тог плана био је руски министар спољних послова гроф Адам Чарторијски. О том руском плану 1804. и 1805. редовно су обавјештавани вође народног покрета у српским областима, па и црногорски митрополит.

VIII

Коинцидентно са Стратимировићевим планом и црногорски митрополит Петар I је размишљао о стварању славено-српске државе, којој би матична земља била Црна Гора. У својим спољнополитичким плановима и акцијама Петар I је, прије свега, полазио од обезбјеђења независности саме Црне Горе. Зато је био спреман не само да се држи ослонца на Русију него и да сарађује са револуционарном Француском која је до проглашења Царства 1804. године дјеловала својим револуционарним идејама и на Балкану. Но, то је тема за себе.

Нас интересује конкретно како је Петар I, који је почетком XIX вијека успио да Црну Гору укључи у ратовање великих европских сила на Балкану, формулисао политички план за ослобођење српског народа и стварање славено-српског царства. Овај његов политички план у свему се уклапао у руски пројекат о стварању једне шире државне заједнице на Балкану под руским покровитељством. План руске владе и њене поруке пренио је Петру I архимандрит Симеон Ивковић. Ова Ивковићева мисија је од стране црногорског владике и владара добро примљена, што се види из писама које је Петар I упутио руском специјалном изасланику у Црној Гори Стефану Андрејевичу Санковском и царском посланику у Бечу Разумовском.

На основу примљених порука из Санкт Петербурга, Петар I је, без посебног историјско-правног образложења, у марту 1807. године, када су он и руски савјетник Санковски управљали Боком Которском, скицирао врло смио план о формирању једне славено-српске државе коју би чинили сви народи око Црне Горе "који исповиједају православу вјеру". Тај план је изложио у првој од двије посланице које је истовремено по архимандриту Ивковићу, упутио императору Александру I. Славено-српску државу би чиниле Црна Гора (којој би се при-

кључила и Доња Зета са градовима Подгорицом, Спужом и Жабљаком), Бока Которска, Херцеговина, Дубровник и Далмација. Уједињење ових земаља би било утврђено "за вјечна времена једним општим наименовањем свих области славено-српског царства".

Титула "цлавено-српског цара" би се присајединила "узвишеној титули сверуског императора. На чело овог царства наименовао би се рођени Рус за "президента", свакако члан династије Романових, а за његовог потпредседника и помоћника, како је општа "народна жеља", поставио би се црногорски митрополит, коме би била подарена и "титула руског кнеза и чин првог тајног савјетника". За пријестоницу новог царства "и за резиденцију председника и потпредседника" треба "назначити Дубровник", као природно сједиште свих пет области. Митрополија славено-српског царства била би под јурисдикцијом црногорског митрополита и имала би још три архијереја: у Задру (за Далмацију), у Требињу (за Херцеговину) и у Котору (за Боку Которску и био би митрополитов намјесник и за Црну Гору). У градовима, средиштима архијереја требало је отворити и по једну богословију или њој равну школу. "Најзад ови народи желе да за вјечна времена сачувају своју вјеру и своју слободу, под покровитељством руског престола" - закључио је Петар I свој пројекат стварања нове славено-српске државе.

По свему судећи, црногорски владика је план о стварању нове велике славено-српске државе урадио веома журно, без ширих консултација са првацима Црне Горе, што би било природно да је то учинио када се радило о овако крупном историјском и геостратешком политичком пројекту.

Овај документ представља један од најцјеловитијих историјских споменика за проучавање настанка не само нове славено-српске државе него и идеје о стварању југословенске државне заједнице на ширим балканским просторима. Пројекат је очигледно настао као осмишљена синтеза планова и идеја црногорског владике о којима је он размишљао и које је у више прилика износио од почетка осамдесетих година XVIII стољећа, мислећи, у првом реду, како да оствари независност Црне Горе и Брда.

Владичин пројекат је са свом озбиљношћу први узео у разматрање министар спољних послова Будберг који је по најхитнијем поступку саставио реферат за Александра I и његову императорску канцеларију. Занимљиво је истаћи да је Будберг у свом реферату, који се односи на ослобођење славено-српских земаља, осим оних области које је назначио Петар I, навео и Босну, што наводи на размишљање да је то учинио последице разговора са архимандритом Ивковићем који је у Санкт Петербург и донио владичин план за руског императора. Александар I се на основу Будберговог реферисања у мају 1807. године похвално изразио о патриотским мотивима и осјећањима изнесеним у владичином пројекту, али је закључио да се он у датим међународним околностима не може подржати. Треба сачекати, речено је у званичном одговору владици, да се прилике измијене боље, сачекати док Русија не однесе

побједу над општим непријатељем, а када то постигне, руска влада неће "жалити труд да се црногорском народу помогне, како би што прије уредио своје унутрашње устројство, у складу са општим расположењем народа".

Император Александар I и његова влада нијесу могли у оно вријеме одлучно стати ни иза пројекта Петра I о стварању славено-српског царства, као што нијесу могли подржати ни Стратимировићев план о стварању нове Србије.

Занимљиво је истаћи да је руском императору 1807. године припио на сто и Карађорђевићев план, посредством генерала Прозоровског, команданта руске Дунавске војске, о стварању независне Србије уз помоћ Русије, који је такође оцијењен нереалним, иако није био потпуно одбачен. Карађорђевићев план био је нешто мало модификован пројекат митрополита Стратимировића. Очигледно је да су прваци ослободилачког покрета - Петар I у Црној Гори и Карађорђе у Србији - коинцидентно, независно један од другог, формулисали планове о ослобођењу српског народа и стварању нових држава. Ови планови су у многоме били слични, одговарали су идејама и замислима Адама Чарторијског о снажењу руског утицаја међу балканским Словенима, пружањем подршке њиховим ослободилачким покретима, у циљу стварања једне шире државне заједнице на Балкану. Све је то требало да допринесе рјешењу Источног питања које би задовољило руске интересе у Југо-источној Европи.

Иако је у одговору руске владе било похвала о пројекту црногорског владике и дипломатског увјеравања у његову историјску оправданост, било је јасно да он нема реалне основе за остварење. Резултати ослободилачких покрета на Балкану директно су били у зависности од односа и ставова великих сила у Европи и њихових погледа на рјешење Источног питања. Убрзо ће се показати да су узалудни сви они практични кораци које је чинио Петар I са својим Црногорцима, спустивши се раније у Боку Которску и остали дио Приморја, гдје су дочекани као ослободиоци. Било је то само привремено сједињење Црне Горе и Приморја. Црногорци и Бокељи су, уз садејство императорске руске флоте, у 1807. години успјешно водили борбе против Француза, спријечивши их да запосједну Боку Которску. Али после Тилзитског мира (1807), Русија не само што је престала да подупире план црногорског владике већ му је наложила да се повинује њеној одлуци и да се повуче из Боке и Приморја, који су предати Французима на управу.

еђутим, после Наполеоновог пораза у Русији (1812) и ратовања са европском коалицијом (1813), Французи су се повукли из Црногорског приморја, а Петру I се указала још једна прилика да привремено сједини Приморје и Боку Которску са Црном Гором. Тај историјски чин се збио 10. новембра 1813. године, када је дошло до проглашења уједињења Боке Которске и Приморја са Црном Гором и образовања заједничке владе ("Централне комисије"), под предсједништвом митрополита Петра I. Творац пројекције стварања једне снажне сла-

вено-српске државе сматрао је да је близу датум њеног остварења, јер су Французи били принуђени да се повуку и из Дубровника и Далмације - области које су требале да уђу у састав замишљене заједнице.

Али, као што се зна, ни ово сједињење Црне Горе и Приморја није било дугог вијека. Петар I је 1814. године, по савјету руске владе, поново био принуђен да из Приморја повуче своју војску и да овај простор препусти Хабзбуршком Царству које ће ондје владати нешто више од сто наредних година - све до новембра 1918. године. Петру I ће тек 1814. године постати јасно да његов пројекат о успостављању славено-српског царства нема историјске изгледе за остварење, поред осталог и због тога што је од почетка био у супротности са оновременом политиком и империјалним интересима и споразумом Русије и Аустрије о подјели сфера утицаја и њиховом схватању уређења односа на Балкану. Па и поред чињенице што је политички план Петра I о стварању славено-српског царства, чију би матичну земљу чинила Црна Гора, остао само добро смишљен докуменат, његова основна идеја ће се у политичким државним плановима каснијих владара из дома Петровића провлачити, као могућа алтернатива, кроз читаво XIX стољеће, све до коначног слома Турског Царства (1912) и Хабзбуршке монархије (1918). У ствари, ово је био први политички план који је, по увјерењу аутора ових радова, славено-српско царство замишљао као југословенску државну заједницу.

IX

Црна Гора Петра I, иако је два пута покушала, није успјела да се прошири на Приморје, што је био природни правац њеног ширења. На другој страни - она је ипак успјела да размакне границе на област Брда, сјединивши Бјелопавлиће и Пипере (1796), а нешто касније и Ровца и Морачу (коначно после турског пораза на Морачи 1820. године присајединила ова племена). Према попису који је 1805. године заједно са црногорским владиком сачинио руски дипломата и изасланик у Црној Гори Стефан Андрејевич Санковски, рачунало се да Црна Гора и Брда имају 17000 за оружје ратника (Катунска нахија - 3900, Ријечка - 3000, Црмничка - 4000, Љешанска - 2900, Бјелопавлићи и Пипери - 3200). Генерал Марко Ивелић је прикупио податке за читаву Црну Гору и Херцеговину за које је тврдио да су могле да дају "кор" од 50000 људи. Није познато како су овај статистички посао обављали Ивелић и Санковски, али су они значајни са геостратешког становишта за изграђивање руске политике према Црној Гори и њеном сусједству. Занимљиво је истаћи да се подаци о броју ратника Црне Горе до којих су дошли Петар I и Санковски разликују од података француског конзула у Дубровнику Бријера и пуковника Вијале де Сомијера. Ови статистички подаци су, иако непрецизни, индикативни за процјену насељености и војничке снаге Црне Горе и њој сусједних области под турском влашћу, на које је могла да рачуна Русија у ратовању и са Турском и са Француском.

Као што се зна, у доба владавине Петра I Црна Гора је била укључена у сукобе великих сила на Балкану. За више од три деценије била је принуђена да води пет ратова и да успјешно добије четири крваве битке од историјског значаја за своју даљу судбину и независност. Петар I је успио да своју земљу из ових ратова изведе неоштећену, чак ојачану, територијално увећану, без туђинске власти у својој средини и са удареним темељима домаће власти, отворивши процес изградње нововјековне црногорске државе. Али и поред тога, Бечки конгрес великих сила 1814-1815. године Црној Гори није признао положај независне државе, па чак ни вазални статус у оквиру Турског Царства. Црна Гора је у формално-правном погледу, и послјије Бечког конгреса, који је одлучио да се на Конгресу не расправља *источно њишање* - остала у истом статусу као што га је имала до тада, третирана је као званични дио турске земље, мада без турске власти у њој.

X

Скоро педесетогодишња владавина Петра I Петровића Његоша завршена је и релативним миром у држави коју је изграђивао. Петар I је умро 18/30. октобра 1830. године, а његова схватања будућности Црне Горе наставили су да политички реализују његови наслједници - митрополит Петар II (1830-1851), књаз Данило (1851-180) и књаз Никола (180-18). Оно што је некад изгледало ствар неке далеке будућности и мало вјероватно почеће да се остварује дијелом и за владавине његовог наслједника Петра II Петровића Његоша. Пројекат о обнови славено-српског царства, као такав, никада није престао да буде алтернатива у политичким плановима свих Петровића послјије Петра I, иако су они првенствено мислили и радили на територијалном проширењу Црне Горе и извојевању њене међународне независности.

У доба владике Петра II настављена је политика потискивања турске власти из сусједних области, прије свега из брдских и херцеговачких племена. Петар II је успио да прошири црногорску државну територију на Братоножиће и Лијеву Ријеку, матицу племена Васојевића све до Кома. Покушао је он да црногорске границе размакне и на Скадарском језеру и у равној Зети, али без резултата. Послије жестоких борби с Турцима око Подгорице (1831) коју није успио да ослободи, црногорски владика и владар није више покушавао да прошири државну територију на тој страни. Додуше, привремено је освојио град Жабљак (1835) на Скадарском језеру, али га није успио задржати. Скадарски везир је једним изненадним нападом (1843) заузео два црногорска острва у Скадарском језеру - Врањину и Лесендро - чиме је окрњена државна територија на тој страни. Настојање Црне Горе да прошири границе на страни Херцеговине такође није дало резултата. Грахово је остало спорно и мјесто честих сукоба са херцеговачким везиром.

Ипак, на спољнополитичком плану Његошева Црна Гора је забиљежила извјесне успјехе. Црна Гора је извршила прво разграничење

(1838) с Турским царством на херцеговачкој страни. Тада је Петар II с херцеговачким и босанским везирима склопио уговор, чија пета тачка гласи: "У исто вријеме чини се вјечни мир међу независном области црногорском с једне стране и међу пашалуцима босанскијем и херцеговачкијем с друге стране, то јест почињући од врха Кома Кучкога до Драгаља". Његош и херцеговачки везир Али-паша Сточевић склопили су и други уговор (1842), у коме је поновљена формулација из првог уговора, с новом одредбом да се уговор склапа "о границама независне области Црне Горе и пашалука херцеговачкога". Ови уговори, иако склопљени са везирима, а не са Портом, представљали су објективно прво званично разграничење између двије љуто завађене земље.

У доба владавине Петра II црногорска државна граница је дефинисана и означена и на западној страни билатералним преговорима са представницима аустријског двора (1837-1841), уз посредовање руске владе. И ово разграничење између мале Црне Горе и моћне Монархије утирало је пут међународном признању црногорске државе. Црна Гора је била земља стварно независна, иако није међународно призната као таква. Истина, из ових споразума са Аустријом не може се извести формално признање црногорског владара и његове земље, јер је аустријски цар и даље Црну Гору сматрао покрајином зависном од Турског царства. Но, без обзира на то европске велесиле су у међусобним разговорима по питању суверености Црне Горе сматрале ову земљу самосталном.

XI

Велика прекретница у политичким и друштвеним односима у Црној Гори настаје у доба владавине књаза Данила Петровића (1851-1860). Овај владар са свјетовном титулом књаза, признат од Русије а затим Аустрије, много енергичније, одлучније и грађански смјелије, наставио је да низом унутрашњих реформи изграђује црногорску државу каква се јавља све до краја друге половине XIX вијека. Смјелим реформама, чију је круну чинио *Законик*, књаз Данило је организовао државну управу у земљи на начин који му је омогућио строго извршавање наредби, у ствари апсолутистичку владавину. Црна Гора је подијељена на шире и уже територијално-управне области (нахије по капетанијама). Немилосрдно је сламао племенски партикуларизам и сепаратизам, а народне главаре је претворио у државне чиновнике. Под пријетњом смртне казне забранио је крвну освету. По први пут је организовао војску која је била одговорна држави, односно књазу као њеном владару. Све је то било подређено књажевим тежњама да ратовима с Турском ослобађа своје сународнике, територијално прошири државу и издејствује њено међународно признање са утврђеним границама и према Аустрији и према Турској.

У доба књаза Данила црногорска државна политика концепцијски је постала јасније уобличена, а борба с Турцима за остварење њених националних циљева одвијала све интензивније и организованије.

Први и основни циљ политике књаза био је да Црној Гори извојује међународно признање независности, будући да је она од стране независних држава третирана као одметнута покрајина Турског царства. Други битан циљ државне политике био је територијално проширење Црне Горе на области за које је сматрала да јој припадају по основу историјског државног права. Оба ова циља државне политике књаз Данило је идеолошки дефинисао као природно право да обнови не само некадашњу "Иванбеговину", то јест некадашњу државу Ивана Црнојевића, него и да ослободи и области изван тог "ђедовства". Истицањем права на територије које су припадале држави Црнојевића, књаз је желио да својој земљи издејствује и повраћај међународног субјективитета који је "Иванбеговина" некада уживала. Књаз Данило се, међутим, није задовољавао територијалним проширењем своје државе само на територије које су улазиле у границе државе Црнојевића ("Иванбеговине") већ је истицао права и на области историјске Херцеговине (Грахово, Бањане, Никшић са широм околином, Пиву, Попово, Зубце, Требиње са околином, Дробњак), Доње Зете са градовима Подгорицом, Служом, Жабљаком и Скадром, дио некадашњег Зетског приморја (Бар и Спич), затим на области Старе Србије - Горње Полимље и Потарје.

Истичући апирације на ове области, књаз је сматрао њихов добитак животним питањем, императивом Црне Горе да би опстала као држава и да би могла да привредно и друштвено напредује. Територијалним проширењем на поменуте плодне области, сматрао је књаз Данило, престали би перманентни сукоби, устанци околног српског становништва, и ратовање Црногораца с Турцима, трајно би био обезбијеђен мир између Црне Горе и Турског царства. Говорећи о проблемима у односима између двије државе и потреби да се задовоље интереси Црне Горе, књаз Данило у писму француском цару Наполеону III, од 1. маја 185. године, истиче "и смо са свих страна опкољени непријатељима, отвореним или потајним, који нас држе изоловане од Европе у нади да се једног дана што лакше дочепају ове велике тврђаве која доминира равницама Херцеговине, Босне, Албаније и Далмације. Да би нас побиједили глађу, они су заузели српске земље и српско море тако да нама није остало ништа друго до голих стијена и једно срце које никада малаксати неће... Наша је нација добра и бистра и кад би се њој пружио могућност да употреби њену енергију и своје моћи на једном раду и миру, без да буде на милост и немилост њених комшија, те кад би имала и своју трговину, без сваке сумње, прогрес цивилизације брзо би се развио".

Књаз Данило је своје захтјеве да се Црној Гори припоје области "српских земаља" које Турско царство држи под окупацијом темељио на историјском праву, полазећи од начела "историјске утемељености" и етничке и вјерске истородности Црногораца и њихових сународника који насељавају околне "српске земље". Он ће на том историјском праву и етничком начелу, као довољном разлогу, стално инсистирати да се Црна Гора ослободи "стијешњености" и изолације коју јој је на-

метнула Турска освајањем српских средњевјековних земаља. На историјском праву засниваће црногорски владар државну политику све до погибије у Котору, августа 1860. године.

Главни циљеви државне политике, како ју је дефинисао књаз Данило, остаће непромијењени и једнако актуелни и за вријеме владавине његовог наслједника књаз Николе Петровића Његоша. Додуше, књаз, односно краљ Никола ће Данилове националне и државне захтјеве допунити новим, такође с позивом на историјска права, и тражити много веће проширење Црне Горе на просторе Старе Србије - Рашку област и Метохију. Наиме, у доба посљедњег династа Петровића спољнополитички програм Црне Горе је шире разрађен, с конкретнијим аспирацијама према Херцеговини, Доњој Зети (у границама обласних господара Балшића) и просторима немањићке Србије - све до Шар-планине, укључујући и Призрен као некадашњу пријестоницу Душановог царства.

Територијално проширење црногорске државе остварено у доба владавине књаз Данила, међународно је дјелимично признато послје успјеха које је Црна Гора остварила на бојном пољу, прије свега разгарањем устанка око њених недефинисаних граница - у Херцеговини и у долини Лима у Васојевићима. Ослободилачка борба коју је инспирисала и усмјеравала Црна Гора у Херцеговини од 1852. и у долини Лима, у Васојевићима од 1853. године и касније, због чега је била изложена тешком ратовању с Турским царством, имала је сва обиљежја националне револуције, извођене у специфичним политичким и друштвено-економским условима.

Од оног времена Књажевина Црна Гора постаје незаобилазни, иако мали, учесник и у рјешавању историјског комплекса Источног питања. "*Црногорско питање*" је послје Граховске битке изашло из уских балканских оквира, третирано је знатно сериозније на европском дипломатском нивоу. О Црној Гори се и онда и касније, све до слома Турског царства на Балкану 1912. године, углавном говорило готово на свим међународним конференцијама и другим дипломатским скуповима на којима се расправљало и рјешавало Источно питање и, посебно, балкански политички и територијални проблеми. Политичка судбина и територијално ширење Црне Горе, као и судбина осталих балканских земаља у XIX и на почетку XX стољећа, зависили су у многome од расположења и одлука великих сила, без обзира на успјехе и резултате које је остварила у борби с Турским царством. То је било јасно наглашено у одредбама Париског конгреса 1856. године.

Остварење главних циљева државне националне политике Црне Горе, како у доба владавине књаз Данила тако и за вријеме дуге владавине књаз и краља Николе, било је зависно од многих чинилаца. Ти циљеви су били условљени друштвено-економским, политичким, националним и другим односима унутар земље, као и њеним војним моћима. Ипак, показало се да је њихово остварење највише зависило од међународних прилика и наклоности великих сила да изађу у сусрет интере-

сима ове мале балканске државе. То су рељефно показале одлуке и Париског (185) и Берлинског конгреса (1878).

Књаз Данило се тек када се упознао са одлукама Париског конгреса - у којима није било задовољења његових захтјева из меморандума који је био упутио Конгресу да велике силе званично признају државну независност Црне Горе и да присиле Порту на разграничење Турског царства и Црне Горе - увјерио да без новог максималног напрезања црногорских војних снага и извојевања неке веће побједи над Турцима неће доћи до разграничења између два љуто завађена противника. Да би присилио кабинете великих сила да озбиљније узму у разматрање "*црногорско њишање*", књаз се одлучио на ризикантан али и једино могућ корак - свим снагама подржати устанике у Херцеговини и у Васојевићима и другим областима, око непризнатих граница своје државе, гдје су функционисали органи власти установљени у духу његових управних реформи. Зато је енергичном акцијом свом силином распалио устанак у Херцеговини и у долини Лима, у Васојевићима који су, иначе, од раније били под оружјем, борећи се за трајно ослобођење од Турака и сједињење са Црном Гором. То је довело до великих сукоба дуж непризнатих граница, а најкрвавија и одлучна битка одиграла се на Граховцу 13. маја 1858. године у којој су Црногорци извојевали сјајну побједу од преломног историјског значаја.

Захваљујући побједи на Граховцу, велике силе су схватиле да мир на овом дијелу Балкана може бити успостављен само ако се разграниче спорне територије између Црне Горе и Турске. На посебној конференцији представника велики европских сила и Турске у Цариграду одлучено је да се изврши разграничење између Црне Горе и Турске (1858/5). Тим разграничењем проширена је црногорска државна територија на граховачки крај, Рудине, Жупу (никшићку), дијелове Дробњака, Ускоке, дијелове Куча и Васојевића у Лимској долини (Горњи Васојевићи у границама Злоречица, Лим, Трепачка ријека, планине Турија - Бјеласица - Кључ). еђународно верификовање граница црногорске државне територије де факто је значило признање њене независности, иако независност велике силе, гледано са становишта међународног права, нијесу формално-правно прогласиле. Био је ово крупан корак, велики напредак у државном афирмисању Црне Горе у њеној даљој борби за стицање државне независности што ће услиједити двадесет година касније - одлукама Берлинског конгреса (1878).

Територијално увећање црногорске државе 1858. и 185 . године, иако је било највеће до тада, није задовољило ни црногорске владајуће кругове, а још мање српски народ устаничких крајева који се годинама борио за ослобођење од турске власти и за сједињење са слободном Црном Гором. Новодобијени крајеви значили су само минимум од онога што је књаз Данило тражио да би ријешио "животни проблем" Црне Горе. Иако су новодобијени крајеви били нешто плоднији и природно повољнији за развој земљорадње и сточарства, ипак нијесу могли да битније утичу на рјешавање аграрног питања у земљи. Сви градови на

које је Црна Гора претендовала остали су у турским рукама. Стога је њена привреда имала аутархичан аграрно-сточарски карактер и даље била зависна од заграничних тржишних центара. Због свега тога се, и после је маркирања и верификовања црногорско-турске границе, јављају у заграничним крајевима, нарочито у Херцеговини и Доњим Васојевићима, немири (1860. и 1861) које политички и морално подстиче и материјално помаже Црна Гора. То ће дати повода Турској да 1862. године нападне Црну Гору. У том тешком рату Црна Гора је претрпјела велике људске и материјалне губитке, а од слома су је спасиле Русија и Аустрија, својом енергичном дипломатском акцијом на Порти. Црна Гора је остала у границама верификованим 1858/59. године.

XII

Црногорска државна територија до 1878. године имала је 4.400 км², а насељавало ју је до 130.000 становника. Овако стијешњена она није могла да задовољи егзистенцијалне потребе свог становништва, па је књаз Никола од почетка своје владавине истицао да је рјешење животног проблема Црне Горе у њеном ширењу ка Херцеговини, Полимљу, Зетској равници и изласку на море. Територијалне аспирације црногорског владара и владајућих кругова сводиле су се на проширење државних граница на сјеверозапад све до десне обале Неретве. Ријечју, Херцеговина са градовима Никшићем, Требињем, Мостаром, Невесињем и Гацком, по тој замисли, требало је да уђе у састав црногорске државе. Стални немири и устанци српског становништва које се од половине XIX вијека борило за истискивање турске власти из Херцеговине, с ослонцем на Црну Гору и Брда, давали су црногорском двору наде да ће остварити своје територијалне аспирације на тој страни. Књаз Никола је тражио да сјеверну границу проширене државе чини Дрина до ушћа Лима, одакле би овом ријеком скретала на исток, остављајући Црној Гори Пљевља, Бијело Поље, Колашин, Мојковац, Беране, Плавогусињску котлину, Рожаје и Ругово до изнад Пећи; јужну границу би чинила ријека Дрим са изласком на Јадранско море, што значи да би Црна Гора добила Зетску равницу са Подгорицом, Спуж, Жабљак и Скадарско језеро са средњевјековном пријестоницом Зетске државе Скадром, као и градове на мору - Бар и Улцињ.

Ове државне територијалне аспирације цетињски двор и водећи кругови око њега заснивали су на историјском и етничком праву, чега ће се држати они не само шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека него и касније, све до коначног слома Турског царства на Балкану (1912). Територијално проширење црногорске државе у правцу сјеверозапада ("херцеговачки правац"), сјевероистока ("правац у дубину Старе Србије") и према југоистоку ("обухватање Доње Зете") - представљало је велико рјешење њеног егзистенцијалног опстајања. Тежња да Црна Гора размакне границе између Неретве на западу и Дрима на истоку, као и Лима и горњег тока Ибра на сјевероистоку и Јадранског

мора на југу, тумачено је историјским правом али и условом државног постојања, односно друштвеног и привредног напредовања Црне Горе. Књаз Никола је, осим тога, овакво задовољење интереса своје стијешњене државе мотивисао и потребом стварања услова за успостављање мира на овом дијелу Балкана.

Дипломатски и други извори говоре да је књаз Никола јасно истицао да су Херцеговина, дијелови Старе Србије и дијелови историјске Зете, односно Скадарског пашалука до Дрима, територије на које његова држава има историјска и етничка права. Штавише, у политичком пројектовању "велике" Црне Горе сматрао је да и Призрен, као некадашња пријестоница Српског Царства, треба да буде црногорски пријестони град. Знајући да овако амбициозан програм ширења црногорске државе, припајањем "историјских области", није могуће тако брзо остварити, књаз Никола је уочи Вељег рата 187-1878, постављао захтјев да најприје добије области између Неретве и Дрима, излаз на море од Спича до Бара и Горње Полимље (од Гусиња и Плава до Бихора). Ово рјешење проширења Црне Горе сматрано је њеним "животним минимумом". Јер, у овим границама нашле би се области са више равничарске плодне земље, пространијих сјенокосних ливада и бујних планинских пашњака, што би могло да задовољи егзистенцијалне потребе народа из дотадашњих стијешњених оквира Књажевине.

Између два разграничења 1858-1878. Књажевина Црна Гора је од 4.400 км² свог простора имала само нешто више од 3% обрадивог земљишта, односно свега 75.000 рала или 14.000 хектара ораница. Са тих површина није било могуће произвести ни минимум прехранбених производа којима би биле задовољење потребе становништва. Недостајуће количине жита и других основних прехранбених артикала морале су се куповати на турским и аустријским пазарима, а за то ни држава нити већина становништва није имала средстава. На руску помоћ у житу није се могло рачунати дугорочно. Трговина у земљи је била неразвијена, домаћи пазари су тек били у повоју, искључиво локалног карактера (Ријека Црнојевића, Вирпазар, Прентина Главица). Вриједност извоза била је сасвим мала (стока, руј, укљева, нешто ратарских производа...) да би се од добијеног новца могли задовољити "животни проблеми" становништва оновремене Црне Горе. Што се тиче занатства, изузев оног примитивног сељачког, у земљи га није било.

Привредна неразвијеност, а прије свега оскудица плодног земљишта условљавали су перманентно масовно исељавање сиромашног становништва. Да би се задовољио егзистенцијални минимум за годишњу прехрану становништва оновремене Црне Горе недостајало је још 40.000-50.000 рала ораница. Тежак економски положај диктирао је неопходну потребу да људи траже излаз у налажењу зараде у Турској или Аустрији, а највише се трајно исељавало из Црне Горе. Све је то утицало на унутрашње и спољне прилике, на стално јављање граничних инцидената и спорова, нарочито дуж црногорско-турске границе, као и на смањивање борбене моћи Књажевине Црне Горе.

Колико је Црној Гори било стало до проширења, нарочито на плодније области, да би државна власт колико толико дошла до економских извора који би омогућили њено функционисање, а становништво могло да задовољи бар основне егзистенцијалне потребе - говоре чињенице да је црногорски двор, у вријеме разграничења и 1858-1859. и 1878. године и касније, чинио велике дипломатске напоре да би Црној Гори припало више макар које село или планински катун и пашњак више.

Ријечју, државна политика Црне Горе од средине XIX вијека - у доба књаза Данила и његовог наслједника књаза Николе - не само до 1878. године него у касније, сводила се на два главна политичко-стратешка циља: 1) активно помагање национално-ослободилачких покрета српског народа у Херцеговини, дијеловима Старе Србије и Доње Зете у циљу истискивања турске власти и 2) присаједињење ових области Црној Гори. Наравно, остваривање ових циљева није било лако. Напротив. Велике силе су још од Бечког конгреса (1815) чврсто стајале на становишту легитимизма, тј. права на непромјењивост државних граница у Европи. Стога су захтјеви Црне Горе за одређеним областима које су припадале Турском Царству, у међународно-правном погледу, сматрани нелегитимним и чином којим се повређује његов легитимни интегритет. Полазећи од тог међународно-правног начела, велике силе су опрезно и споро приступиле и рјешавању питања признања државне независности Црној Гори. Црногорски званични кругови то су добро уочавали, па су подстицањем национално-ослободилачке борбе на ширем простору око граница своје међународно непризнате државице, у периоду од 1852. до 1878. године, стално вршили притисак на велесиле да узму у рјешавање *црногорско питање*.

XIII

Највеће територијално проширење Црна Гора је остварила у вријеме Велике источне кризе 1875-1878. године у којој је водила тежак рат са Турском. Тада је завршена једна фаза релативно дугог процеса борбе Црне Горе, Брда и дијела Херцеговине и Доње Зете, за ослобођење и њихово сједињење са црногорском државом. Завршетком тог рата, према одредбама Санстефанском мировног уговора (марта 1878), који је Русија издиктирала Турској, Црна Гора је требало да се увећа за преко 10.000 км². То значи да би њена државна територија износила 15.335 км². Црногорска граница у Херцеговини, по Санстефанском миру, означена је до линије Билећа-Гацко-Дрина, јер Русија, обавезана Рајхштатским уговором (1876) и Пештанским конвенцијама (1876/77), није могла да удовољи захтјеву Црне Горе да јој припадне сва Херцеговина до Неретве. Међутим, проширење на сјеверу, сјевероистоку и истоку, по Санстефанском миру, углавном је, у цјеловитости задовољило црногорске државне аспирације. Али овим мировним уговором, као што је познато, није било окончано рјешење Велике источне кризе (1875-1878).

Велике европске силе, у првом реду Аустро-Угарска, Енглеска и Њемачка, крајем маја 1878. године, енергично су тражиле од Русије да се изврши ревизија Санстефанског мира и да европске силе одреде политичку карту Балкана. Јер, империјалистичке силе су у одлукама овог мира видјеле претјерано јачање Русије и њену одлучујућу улогу у рјешавању Источног питања, што никако није одговарало њиховим незајажљивим апетитима према Југоисточној Европи и Блиском истоку. Суочена са коалицијом европских сила које су дале не само дипломатску подршку бечкој влади него јој и ставиле до знања да ће је у евентуалном рату против Русије и војнички помоћи, руска влада је одлучила да попусти, пристала је да о исходу *велике источне кризе* одлучује конгрес велесила.

Берлински конгрес, који је засиједао од 13. јуна до 13. јула 1878. године, донио је одлуке о признању независности Црној Гори, као и Србији, али и смањење њене територије. Наиме, санстефанска мапа црногорске државе је прекројена, њена територија је смањена (скоро за 7.000 км²), умјесто 15.335 км², њена површина је износила .475 км². Истина, то је било више него дупло увећање у односу на предратну државну територију, али овим одлукама нијесу задовољени интереси државне политике црногорских званичних кругова. Црна Гора је по одлукама Берлинског конгреса морала и да напусти Билећу и Гацко, одбијена је од Горњег Подриња и Доњег и Средњег Полимља, а за њену сјеверну границу одређена је ријека Тара (од Шћепан-поља до ојковца). На горњем току Лима, у Васојевићима, црногорска граница је незнатно помјерена источно до окре планине и Чакора, а било је одлучено да јој припадну и Плав и Гусиње са околином, али до тога није дошло због противљења новостворене Албанске лиге коју су подржавале Порта, а потајно и аустроугарска влада. На крају, плавско-гусињска афера се завршила одлуком велесила да Црна Гора у замјену за Плавскогусињску котлину добије Улцињ са околином све до ријеке Бојане. У оквиру нових државних граница нашли су се градови Подгорица, Никшић, Бар, Колашин и Улцињ, што ће Црној Гори омогућити бржи привредни, друштвени, просвјетно-културни и други развитак. Црна Гора је из Велике источне кризе изашла и као приморска земља што је било особито важно за њен даљи развитак и укључивање у Европу.

Одлуке Берлинског конгреса представљале су велики, не само дипломатски пораз за све јужнословенске народе и земље - Црну Гору, Србију, Бугарску и Босну и Херцеговину (окупирала је Аустро-Угарска). Овим одлукама је покопан и знатан дио националног државног програма и цетињских владајућих кругова о "*великој*" *Црној Гори*. Али они ће и послије 1878. године наставити да истичу да је Црна Гора "класична српска земља" и да она има историјска и природна права на неослобођене територије Старе Србије и некадашње Зетске државе. Династија Петровића је и даље инстистирала на праву првенства "у Српству", ослањајући се при том у спољној политици на велику словенску силу, своју заштитницу и "мајку православља" - Русију.

На историјским правима засниваће посљедњи владар династије Петровића црногорски спољнополитички програм за нова ширења државе, што ће највећим дијелом бити реализовано у балканском национално-ослободилачком рату 1912. године. Црна Гора ће се у овом посљедњем рату са Турском увећати за још 5000 км², углавном проширењем у областима Старе Србије (Рашка област и Метохија). Али ни овим проширењем нијесу били у потпуности задовољени црногорски ратни циљеви и историјска права на која се позивао краљ Никола, јер су велике силе приморале Црну Гору да напусти Скадар (1913), за који је дала огромне жртве. Црна Гора је била веома незадовољна и територијалним проширењем према новоствореној Албанији, јер њен план присаједињења читаве скадарске Малесије није остварен.

Црна Гора је успјешним завршетком првог балканског рата, ипак, остварила оптималне границе за које се борила кроз читаво XIX стољеће, доказујући своја историјска и етничка права на територије које су јој припадале 1858/59, 1878-1880. и 1912/13. године.

Миомир ДАШИЧ

ПЛАНЫ ДЛЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАСШИРЕНИЯ
 ЧЕРНОГОРСКОЙ ДЕРЖАВЫ С КОНЦА 18. ВЕКА ДО 1878. ГОДА
 Резюме

В этой статье даётся синтетический обзор борьбы черногорцев за освобождение, образование и постройку черногорской державы, планы её территориального увеличения с конца 18. века до международного признания на Берлинском конгрессе 1878. года.

Ядро черногорской державы представляла Старая Черногория чьи границы расширил митрополит Петр I Петрович Негош (1784-1830), после победы черногорцев и бердзанов над турками на Мартиничах и Крусах (1796), на Берда (горы) - Белопавличи и Пиперы, а с 1820. и на Ровца и Морачу. Петр I сделал фундамент черногорской нововековой державе писаными законами и образованием органов власти. До начала семидесятых годов 19. века держава называлась двойно - Черногория и Брда. Он сделал и план об обновлении славено-сербского царства, которое должно было охватить кроме тогдашней Черногории и Брда, Нижнюю Зету, части средневековой Рашки, Герцеговину, Боку Которскую, территорию Дубровника, Далмацию и Боснию. Дубровник назначен как столица задуманной державе. Империей владел бы член русской династии Романовых, а заместитель его был бы черногорский владыка. Политическая обстановка была тогда такой в Европе что Россия не могла стать за этим планом, но и не отбросила его. Этот план в династии Петрович длился все до начала 20. века как возможная альтернатива для освобождения сербского народа и его собиране около Черногории.

Паралельно с независимой Черногорией и её расширением державной территории шёл и процесс постройки органов государственной власти и ограничение автономности племён, партикуляризма и анархичности. Тот процесс шёл гражданским направлением. То что начал владыка Петр I продолжает его наследник владыка Петр II Петрович Негош (1830-1851). Он создал несколько государственных учреждений, первые школы, типографию и таким образом направил Черногорию по пути прогресса. В его время черногорская держава расширилась на территорию Братоножича, и Васоевича до Кома, а немного и в сторону Герцеговины. Попытка освобождения Подгорицы и равнины Зеты не успела.

Князь Данило во время своего владения побуждал, помогал и разгорал восстание в Герцеговине и в течении Лима, в Васоевичах, с целью расширить территорию державы, что дало повода Турции атаковать на Черногорию 1852-1853. Война окончилась посредством Австрии и России без расширения черногорской державной территории. Международным размеживанием черногорская держава получила новые территории в Герцеговине и Васоевичах и де факто получила международное подтверждение как независимая держава. С того времени до Берлинского конгресса её территория имела 4.400 км и приблизительно 130.000 жителей.

Князь Никола (1860-1918) ещё с начала своего владения сформулировал государственную политическую программу которая основывается на историческом и этническом праве освобождения территорий населенных сербским народом. Война Черногории с Турцией 1862. окончилась неславно, но, во войне 1876-1878. черногорская армия осуществила великие победы освободив большие территории. Великий восточный кризис (1875-1878) начатый восстаниями в Герцеговине, Васоевичах и других областях около черногорских границ, восстаниями в Боснии и Богларии, кроме Черногории и Сербии, втянула Россию во войну с Турцией 1877/78. Решениями Берлинского конгресса черногорская территория увеличилась за почти 5.000 км. Удовлетворение черногорских исторических и этнических прав осуществилось только победой над Турцией в Первой балканской войне 1912. года.